

JAN MIODEK

Wojna w języku

Abstrakt

Artykuł poświęcony jest funkcjonowaniu słowa *wojna* w języku polskim. Przedstawia jego etymologię, ewolucję znaczeniową oraz morfologiczne powinowactwa. Wyszczególnione zostały też najczęściej używane związki wyrazowe z *wojną*, przysłowia oraz tak zwane skrzydlate słowa. Ostatnia część szkicu dotyczy metaforyki wojennej w sporcie.

Słowa kluczowe: obraz *wojny* w języku, analiza semantyczna, leksykologia, metaforyka wojenna.

Wojna, funkcjonująca w naszym języku od XIV wieku w znaczeniu „zorganizowana walka zbrojna między państwami, narodami lub grupami społecznymi, religijnymi itp., prowadzona dla osiągnięcia zamierzonych celów (np. zagarnięcia obcego terytorium lub obrony własnego); konflikt zbrojny” (*Uniwersalny słownik języka polskiego* 2003: 161), w staropolszczyźnie była także określeniem „wojska”, „wyprawy wojennej”, „obowiązku służby wojskowej”, „walki, bitwy”, „przemocy, gwałtu”, a w stuleciu XIII — „daniny, jaką obowiązani byli złożyć kmiecie panu wyruszającemu na wojnę”. To ogólnosłowiański twór leksykalny, pochodzący od prasłowiańskiego rzeczownika *vojьna* — „walka, konflikt zbrojny”, urzeczownikowiony prasłowiański przymiotnik *vojьnъ* — „odnoszący się do walki, boju, wojowników” — będący z kolei derywatem od prasłowiańskiego *vojь* — „bój, wojsko, wojownik” (od tego przymiotnik *wojenny*). Jeśli przywołamy teraz przestarzały od XIX wieku rzeczownik *wój*, dziś występujący w postaci *woj* (por. słowiańskie imiona *Borzywoj*, *Mściwoj*, *Budziwoj*), wiodący od praindoeuropejskiego rdzenia *uei* — „zdążyć ku czemuś, ścigać coś” do prasłowiańskiego *vojь*, dojdziemy do prymarnych znaczeń *wojny* i *woja* — „ściganie, gonienie”, „ten, kto ściga, goni” (Boryś 2005: 706).

Na pniu *woj-* zbudowana została liczna staropolska rodzina wyrazowa: *wojanin* — „rycerz, wojownik”, *wojen* — „wojownik”, *wojennik* — „wojownik, żołnierz”, *wojenny* — „waleczny”, *wojeński* — „wojenny, wojskowy”, *wojewoda* — „dowódca, hetman”, *wojewodstwo* — „dowództwo, rządy, hetmaństwo”, *wojować* — „podbijać, zawojowywać, zdobywać, zajmować, najeżdzać”, *wojowny* — „waleczny, zwycięski,

wojujący”, *wojska* — „armia, wojsko”, „ciżba, rzesza, tłum”, *wojski* — „urzędnik wojskowy”, *wojsko* — „ciżba, rzesza, tłum”, *wojskowiec* — „wojownik, żołnierz” (Reczek 1968: 562–563).

Do dziś obficie reprezentowane są związki wyrazowe z *wojną*: *wojna zaczepna*, *wojna napastnicza*, *wojna obronna*, *wojna narodowowyzwoleńcza*, *wojna światowa*, *wojna lokalna*, *wojna domowa*, *wojna religijna*, *wojna sukcesyjna*, *wojna prewencyjna*, *wojna psychologiczna*, *święta wojna* — w sporcie „derby” (np. Wisła Kraków–Cracovia), *wojna atomowa*, *wojna biologiczna* (*bakteriologiczna*, *chemiczna*), *wojna podjazdowa*, *wojna pozycyjna*, *wojna totalna*, *wojna nerwów*, *być na wojnie*, *zginąć na wojnie*, *gotować się do wojny*, *podzegać do wojny*, *wybuch wojny*, *odbudowywać (kraj, miasto) po wojnie*, *doprowadzić do wojny*, *przystąpić do wojny*, *zaniechać (zaprzestać) wojny*, *pójść (wyruszyć) na wojnę*, *rozpętać (wywołać, wzniecić) wojnę*, *przewodzić (toczyć) wojnę*, *wygrać wojnę*, *przegrać wojnę*.

Metaforycznie *wojną* (*stanem wojny*) jest każdy spór, każdy pojedynek o coś — tak jak pierwszą grą w karty prawie każdego z nas była *wojna*, polegająca na automatycznym zbieraniu lew (*Uniwersalny słownik języka polskiego* 2003: 161–162).

Swoje trwałe miejsce w historii mają: *wojna trojańska*, *wojna błyskawiczna* (niem. *Blitzkrieg*), *wojna chłopska* (1525), *wojna Dwóch Róż* (1455–1485), *wojna francusko-pruska* (1870–1871), *wojna futbolowa* (1969), *wojna kokosza* (1537), *wojna koreańska* (1950–1953), *wojna krymska* (1853–1856), *wojna północna* (1700–1721), *wojna secesyjna* (1861–1865), *wojna siedmioletnia* (1756–1763), *wojna stuletnia* (1337–1453), *wojna trzydziestoletnia* (1618–1648), *wojna trzynastoletnia* (1454–1466), *wojna wietnamska* (1965–1973), *zimna wojna*, *wojna na górze* (*Nowy leksykon PWN* 1998: 1934–1937).

Najbardziej znane w świecie przysłowia związane z *wojną* to: *si vis pacem, para bellum* — „jeśli chcesz pokoju, przygotuj wojnę”, *inter arma silent leges* — „podczas wojny milczą prawa”, *inter arma silent Musae* — „podczas wojny milczą muzy”, *arma amens fremit* — „oszalały z bólu woła o wojnę (miecz)”, podczas gdy rozpowszechniona dewiza Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża brzmi *inter arma caritas* — „pośród wojny (broni, oręża) — miłosierdzie, miłość bliźniego”.

Z „wojennych” cytatów literackich, funkcjonujących na zasadzie skrzydlatych słów, na pierwszym miejscu należy wymienić ten o Eneasz, będący początkiem *Eneidy* Wergilego: *Arma virumque cano, // Troiae qui primus ab oris / Italiam fato // profugus // Laviniaque vent / litora* — „Oręż opiewam i męża, co pierwszy z ziemi trojańskiej do Italii — tułacz — zrzędzeniem losu na brzegi lawińskie przybył”, następnie zdanie, które Seneka wypowiedział o Hannibalu: *Armis vivit, vitiis victus est* — „orężem zwyciężył, przez złe skłonności został pokonany”, a także pochodzące z Ód Horacego wypowiedzenie *Bella matribus detestata* — „wojny znieawidzone przez matki” (Landowski, Woś 2016: 55).

Współcześni czytelnicy cytują z kolei znany fragment *Roku 1984* George’a Orwella: *Wojna jest pokojem*. Z polskiej literatury przywołajmy: *Wojowanie był nasz podniebny* (Mikołaj Sęp-Szarzyński); *Na każdy rok nam każą radzić o obronie; ba,*

radźmy też o wojnie, nie wszystko się brońmy (Jan Kochanowski); *Żywemu dowcipowi przyzwoita wojna* (Tomasz Kajetan Węgierski); *Ów mąż, bóg wojny (...) od puszczy Libijskich latał do Alpów podniebnych* (Adam Mickiewicz); *O wojnę powszechną prosimy Cię, Panie* (Adam Mickiewicz); *A każdemu kłamstwo zadam, który sobie wojnę chwali* (Teofil Lenartowicz); *A jak poszedł król na wojnę* (Maria Konopnicka); *A na wojnie świszczą kule* (Maria Konopnicka); *Niech na całym świecie wojna, byle polska wieś zaciszna, byle polska wieś spokojna* (Stanisław Wyspiański); *Mała wojna, mała sława; wielka wojna, wielka sława* (Henryk Sienkiewicz); *Pieśń jest życiem, matką życia — wojna!* (Jerzy Żuławski); *O, wojno, najpodlejsze zło zrodzone w bezrozumie* (Leopold Staff) oraz bardzo popularne dzięki wersjom śpiewanym: *Na wojence jak to ładnie*; *Na wojenkę, Kasiu, na wojenkę doleczkę*; *Wojenko, wojenko, cóżes ty za pani*; *Wróć, Jasieńku, ach (z tej) wojenki wróć czy Teraz jest wojna, kto handluje, ten żyje*.

Z kolei na zasadzie tytułów-skrzydlatych słów funkcjonują: *Wojna i pokój* Lwa Tołstoja, *Wojna chocimska* Wacława Potockiego, *Psy wojny* Fredericka Forsytha (rozpowszechnione dzięki filmowi amerykańsko-brytyjskiemu), *Wojny trojańskiej nie będzie* Jeana Giraudoux, a także popularne (dzięki serialowi) *Wojna domowa* (na podstawie odcinków Miry Michałowskiej drukowanych w „Przekroju”) i (dzięki filmom) *Gwiazdne wojny* (*Księga cytatów...* 1975; Markiewicz, Romanowski 1990).

Gdybym zaś miał wskazać pole semantyczne, w którym metaforyka wojenna bije rekordy popularności, bez chwili wahania wskazałbym sport. Jest to zupełnie zrozumiałe, jeśli weźmie się pod uwagę, że rozgrywki sportowe są swoistym ekwiwalentem archetypowych skłonności ludzkich do rywalizacji, konfrontacji z przeciwnikiem, że pełnią w społeczeństwie tę samą funkcję co starożytne igrzyska czy turnieje rycerskie, że sport — powiedzmy podsumowująco za Konradem Lorenzem — jest formą zrytualizowanej agresji.

Mianowicie:

— poszczególne szczeble rozgrywek ligowych określa się mianem *frontów* (*najlepsi piłkarze II frontu, na trzecim froncie, zawieszenie broni na ligowym froncie — „przerwa w rozgrywkach ligowych”*);

— przygotowania do ważnych zawodów to *manewry* (*wielkie manewry przed meczem z Anglią*), a miejsca tych przygotowań to *poligony* (*poligon sprinterek w Wysokich Tatrach*);

— wyjazd na miejsce rozgrywki jest *wyprawą* (*krakowska wyprawa mistrzyń Polski*), a zawodnicy ruszają *do boju*, ewentualnie *na podbój* (*piłkarska ekstraklasa rusza do boju, na podbój Sofii*), *szturmują* lub *forsują* sportowe twierdze (*Polonia zapowiada szturm na pozycję lidera, Liverpool nie sforsował twierdzy Burnley, gdyńska twierdza zdobyta*);

— przystępowanie do zawodów to *stawanie w szranki* (*118 drużyn w szrankach turnieju „Białej Piłki”*);

— wzmocnienie danego zespołu, przyjsie mu z pomocą nazywane jest *odsieczką* (*odsieczka dla Milanu*), a podpatrywanie przyszłego przeciwnika to *zwiad* (*zwiad trenera szczypiornistek*);

— *zmianą warty* nazywa się zmianę układu sił w danej dyscyplinie sportu, w danej grupie zawodników (*zmiana warty na pomoście siłaczy, zmiana warty w ekstraklasie*);

— przegrana, niepowodzenie sportowe to najczęściej *kapitulacja* (*młodzież Wisły skapitulowała w Poznaniu*) albo *rozstrzelanie* (*znów rozstrzelani*), kryzys formy zaś wyrażają konstrukcje *w odwrocie* (*Górnik w odwrocie*) i *w tył zwrot* (*w tył zwrot Górnika*);

— w sytuacjach gotowości do startu w zawodach natomiast wykorzystuje się formę *bacność* (*bacność, szermierze, na planszy Katowic*);

— radość ze sportowego sukcesu ma z reguły moc *eksplozji* (*eksplozja radości w Krynicy, eksplozja radości w Ursusie*), a najczęstszym stałym epitetem określającym dużą liczbę zdobytych bramek jest *ostre strzelanie* (*ostre strzelanie hokeistów wielkiej trójki, ostre strzelanie Hutnika*);

— z kolei członków drużyny dobrze się spisującej w wiosennej rundzie rozgrywek ligowych nazywa się prawie bezwyjątkowo *rycerzami wiosny* (*rycerze wiosny zastopowani w Bytomiu*).

Rejestr „wojennych” środków leksykalnych można uzupełnić takimi formami, jak *potyczka* (*zacięte potyczki na szachownicach*), *szaniec* (*tandem faworytów na szanicach Nowej Huty i Andrychowa*), *barykada* (*optymizm po dwóch stronach barykady*), *natarcie* (*biało-czerwoni nadal w natarciu*), *szarża* (*mistrzowska szarża naszych kolarzy*), *potrzask* (*Stal w potrzasku*), *zapora* (*drużyna ze Splitu zaporą nie do przebycia*), *dymna zasłona* (*kontuzje czy dymne zasłony?*), *przemarsz* (*zwycięski przemarsz drużyn Anglii i Niemiec*), *defilada* (*defilada kandydatów do tytułu MP*), *koalicja* (*koalicja Holendrów przeciw Claessonowi*), *równy krok* (*równy krok Legii i Lechii*) czy *składać broń* (*jeszcze nie składają broni*).

Trudno wreszcie nie przywołać tutaj takich konstrukcji, jak *działa „Kanonierów” zardzewiały w Sheffield czy Liverpool padł pod ogniem „Kanonierów”*, brzmiących wręcz jak fragmenty korespondencji wojennych (Miodek 1974: 94–97).

Jeśli przyjąć, że metafora jest apelem do zbiorowej wyobraźni, trudno nie stwierdzić na zakończenie, że wojna i jednostki leksykalne z nią związane są jednymi z najbardziej utrwalonych i produktywnych środków stylistycznych ową zbiorową wyobraźnię pobudzających i — niestety — kształtujących.

Bibliografia

- Boryś W. (2005): *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
Księga cytatów z polskiej literatury pięknej od XIV do XX wieku (1975): ułożona przez P. Hertza i W. Kopalńskiego, Warszawa.
 Landowski Z., Woś K. (2016): *Słownik cytatów łacińskich. Wyrażenia — sentencje — przysłowia*, Kraków.
 Markiewicz H., Romanowski A. (1990): *Skrzydlate słowa*, Warszawa.
 Miodek J. (1974): *Szablony metaforyki nagłówków w prasie sportowej*, „Prace Literackie” 16, s. 94–97.

Nowy leksykon PWN (1998): [red. A. Dyczkowski], Warszawa.

Reczek S. (1968): *Podręczny słownik dawnej polszczyzny*, Wrocław-Warszawa-Kraków.

Uniwersalny słownik języka polskiego (2003): red. S. Dubisz, Warszawa, t. 5, s. 161–162.

War in language

Summary

The article is devoted to the functioning of the word *war* in the Polish language. The author presents its etymology, evolution of its meaning as well as morphological affinities. In addition, he points to the most frequently used phrases, proverbs and the so-called winged words featuring the word *war*. The last part of the article is devoted to war-related metaphors in sport.

Keywords: image of *war* in language, semantic analysis, lexicography, war-related metaphors.